

**МЯСТО И РОЛЯ НА ЕВРЕЙСКАТА ОБЩНОСТ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ
(VII – XIV в.)**

Гл. ас. д-р Петя Неделева¹

ВЪВЕДЕНИЕ

Началото на еврейския народ започва с едно пътуване, като цялата история е поредица от събития, неизменно свързани с път, пътуване, движение². В настоящата статия, която е част от едно по-обширно изследване, историята на еврейския народ няма да бъде изложена самоцелно. Чрез проследяване на развитието на политическите институции, икономическите проблеми и културата на този народ, ще се изяснят мястото и ролята на еврейската общност в българските земи.

Евреите (на иврит „иври“) са древен народ от семитската група. Самото наименование идва от древноеврейското наименование „иври“, което в буквален превод означава „преминаващи“, „пришълци от другата страна“. Библейската легенда представя народа и неговите водачи като пришълци по отношение на местното население³. За първи път наименованието „евреи“ е споменато в Стария завет⁴, когато се описва пътуването на Авраам и преминаването на река Ефрат, за да достигне до Ханаан⁵. Друго традиционно тълкуване свързва наименованието с името на библейска фигура – прародителят Евер⁶. Евер е един от предците на Авраам и в превод означава „скиталец“, „преминаващ“, „меняващ“⁷, по-късно е наречен Иври, откъдето някои автори извеждат и наименованието „евреи“. Неговото племе отказва да участва в небогоугодното дело по построяването на Вавилонската кула – символ на греха, възгордяването на хората и стремежът им да достигнат Бог.

Андре Льомер свързва термина „евреи“ с названието на местно трудно контролирано население, обитаващо границата на плодородния Полумесец – хибру или апиру. През XIV в. пр. н. е. Палестина и Сирия са египетски протекторат. Местните владетели, васали на фараона, често воюват помежду си, като привличат на своя страна

¹ Гл. асистент по История на българската държава и право, Нов български университет.

² *Атали, Ж.* Евреите, светът и парите. С., 2009, с. 12.

³ Битие 23:4.

⁴ Битие 14:13. Текстовете, приписвани за по-голям авторитет на знаменити, известни личности (библейски персонажи, светци, владетели).

⁵ Samuelse, Ruth. *The Pathway through Jewish History*. New York, 1967, p. 9.

⁶ *Немировский А. А.* У истоков древнееврейского этногенеза. Ветхозаветное предание о патриархах и этнополитическая история Ближнего Востока. М., 2001, с. 268.

⁷ *Атали, Жак.* Цит. съч., с. 11.

население, разположено по границата на Полумесеца, наречено „хабиру“⁸. Името на племето по-късно срещахме модифицирано в библейския термин „ибри“ (евреи). Наименованието „евреи“ (ибри), използвано преди всичко в разказите за периода преди царете⁹, е ту етническо, ту социологично название. Някои автори търсят произхода на наименованието от глагола „евер“, който превеждат като „преминаващи от“, „пришълци от“, като имат предвид идващи от друга планета. С това се обяснява до известна степен представата за евреите като богоизбрана раса, превъзхождаща останалите „гой“¹⁰.

Евреите се приемат от едни като суперетнос, а от други – като общност, съставена от различни раси и народи, разпръснати из различни страни и говорещи езика на страната, в която живеят, а помежду си – на собствени езици и диалекти, най-разпространени от които са свещеният език иврит, а също идиш, ладино.

Друго наименование, свързано с евреите, е „семити“. Самият термин „семити“ е въведен през осемдесетте години на XVIII в. от немските учени А. Шлейцер¹¹ и И. Айхгорн¹². В това название те включват народи от една езикова група, еднакъв район на разселване, близки черти на културата, бита и култа. За семити се споменава още в Стария завет, като така са наречени народи от Близкия изток, обединени под названието „синове на Сим“. Предполага се, че прасемитите са населявали северна Сахара, откъдето се насочват на изток, вероятно през V-то хил. пр. н. е. Те заселват Арабския полуостров, проникват в Двуречието и Сирийските земи. В края на IV-то хил. пр. н. е. семитите се разделят на две езикови групи – източна и западна. Представителите на източната група се разселват по Южното Двуречие, използват академски език и са свързани с историята на Вавилон и Асирия. Западната група има свои подгрупи, които се разселват в Палестина, Сирия, Месопотамия (аморити, хананейци, финикийци, евреи, арамейци), друга група (обединена под общото название араби) заселва Арабския полуостров (вероятно представители именно на тази подгрупа се заселват в Етиопия, където живеят и до момента). В съвременния език под названието „семити“ се приемат „източни народи от бялата раса, които са обитавали или обитават

⁸ *Льомер, А.* История на еврейския народ. С., 2003 г. с. 8.

⁹ Смята се, че първият цар Саул е помазан през 1095 г. пр. Хр.

¹⁰ Неевреи, езичници.

¹¹ *Август Людвиг Шлейцер* е руски и немски историк, публицист и преподавател. Роден през 1735 г. в семейство на протестантски свещеници. Обосновава „нормандската теория“ за създаването на руската държава. Автор на трудове в областта на руската граматика, история и палеография.

¹² Вж. Голяма съветска енциклопедия.

Северна Африка и Предна Азия – араби, евреи, етиопци, древни асирийци, вавилонци и финикийци, по името на Сем (Сим), син на Ной”¹³.

Поради факта, че семитската група включва освен евреите и други народи (включително и араби), появилият се през XIX в. термин „антисемитизъм“ по своето съдържание е неточен. Като енциклопедичен термин „антисемитизмът“ представлява социално-политическо движение, насочено против евреите. Те са обвинявани, че чрез своите расови, религиозни особености и традиции способстват за унищожаването на съвременното общество¹⁴. Това е една от причините за враждебното отношение към евреите на базата на религиозни и национални предразсъдъци и нетърпимост.

Традиционната религия на евреите е юдаизма. Вероятно това е причината исторически наименованията „евреи“ и „юдеи“ да са преплетени до степен на неразличимост. Първоначално наименованието юдеи се употребява за потомците на Юда, едно от дванадесетте еврейски колена, а след това – за жителите на Юдейското царство, без значение за тяхната племенна принадлежност. След превземането на Юдейското царство, терминът се използва за обозначаване на национално-религиозна принадлежност на лицето, независимо от територията, на която живее¹⁵.

Приема се, че наименованието „евреи“ се отнася до етническа принадлежност, националност, а „юдеи“ – се отнася до вероизповедание, религиозна принадлежност. Необходимо е да се отбележи, че някои от изповядващите юдаизма не са етнически евреи (африканците), както и не всички евреи изповядват юдаизма.

Друго често използвано наименование е „синове на Израил“ или „израилтяни“. Това наименование води своето начало от легендарен разказ в Стария завет. В него един от патриарсите – Яков, влиза в схватка с непознат и след като го побеждава разбира, че това е Божи пратеник. От тук Яков получава името Израил, което означава „който се бори с Бог“, т. е. смел, силен.

Интересно виждане за отношенията евреи-израилтяни изказва гръцкият изследовател Янис Кордатос¹⁶. Според него евреите и израилтяните са два различни народа и затова двете понятия не могат да се използват като синоними. Под името израилтяни той разбира привържениците на Мойсей, които според него са египтяни, а не семити. Той се аргументира с факта, че навсякъде в Библията, пряко или косвено, евреите и израилтяните са представени като два народа, които имат различен племенен

¹³ Речник на чуждите думи на българския език. С., 2000; Български тълковен речник. С., 2012.

¹⁴ Павленков, Ф. Енциклопедичен речник. Санкт-Петербург, 1910.

¹⁵ Кордатос, Я. Старият завет в критична светлина. С., 1985, с. 13-18.

¹⁶ Кордатос, Я. Цит. съч., с. 14 и сл.

произход. Освен това в библейските текстове се говори за рода Яков и рода Израил, с което се обясняват различията в представяне на еднакви исторически събития. Според автора в Библията има две племенни предания. Едва след епохата на пленничеството евреи и израилтяни се смесват и се утвърждава единният култ към Йехова¹⁷.

Всеки опит с точност да се установят историческите факти и тяхната хронология, особено за периода на Древността, е относителен. Това е причина датите често да бъдат давани неточно, с приблизителното „около“, а термините да бъдат въвеждани с уговорки. Устната традиция има важно значение за евреите, но записването на легендите за техния произход и история се извършва на сравнително късен етап, което също поставя някои въпроси относно тяхната точност и пълнота.

В настоящото изследване ще бъде използван терминът „евреи“ и неговите производни, като най-точен и приложим в българската научна литература и най-вече в българското законодателство.

¹⁷ След като в Ханаан настъпва глад, евреите се установяват в Египет, където вече живеят членове на общността. Днешните учени предполагат, че това се случва при управлението на хиксосите в Египет. Новодошлите израилтяни са добре посрещнати от управляващите хексози, при които служи един от синовете на Йосиф. Израилтяните живеят в родове (според Библията дванадесет на брой), подразделени на задруги. Управяват се от съдии, освен които има уредници и стражи. Полигамията е широко разпространена, като съществено значение се обръща на увеличаването на рода. Решенията за цялата общност се взимат от княз, подпомаган от водачите на задругите. Князът осъществява контакт с фараона и египетската администрация, договаря данъците и ангариите.

След като египетските фараони отново възвръщат властта в своята страна настъпват трудни години за синовете на Израел. Те са превърнати в роби и са включени в строежите на нови градове. За да намали разрастването на непокорните израилтяните фараон Рамзес II нарежда да бъдат избивани след раждането им мъжките деца. Библията разказва, че от тежката участ е спасен Мойсей (Моше), който вероятно получава египетско възпитание. Мойсей извежда израилтяните от Египет и те се насочват към Синай. Там новият водач на синовете на Израил налага основите на култа към Яхве, единственият Бог.

В Стария завет е описано подробно преминаването на израилтяните през Червено море, отдръпнало водите си от неочаквано разризилият се вятър. Това е Изходът, който евреите отбелязват всяка година с празникът Пасха (Песах). Преминавайки през Синайската пустиня Мойсей им предава десетте божии заповеди (Декалога) написани на две каменни плочи – скрижалите на Завета. Вж. *Шафаревич, Иг.* Загадка на три хиляди години. С., 2005, с. 20.

1. ПЪРВИ СВЕДЕНИЯ

Въпросът за най-ранното заселване на евреи в българските земи не може да бъде разглеждан отделно от тяхното появяване на Балканския полуостров като цяло. През различни периоди евреите осъществяват многократни контакти с населението на Балканския полуостров. Тези контакти имат непостоянен приливен характер и са провокирани от различни събития от еврейската история – разрушаване на Втория храм, владетелски указ, разгромено въстание. Други евреи идват в балканските земи заедно с римските легиони. Установено е, че още през IV в. пр. н. е. култът на семитското божество Ел, синоним на Йехова, е разпространен на Балканския полуостров, а неговите храмове представляват „прикрити синагоги“. Известни като добри мореплаватели, евреите придружават своите съседи финикийците в техните морски пътувания и така достигат на север до Черно море, а на запад – до Испания¹⁸. Следи от еврейската диаспора се откриват обикновено в големите и богати градове между Дунав и Егейско море.

Първи положителни данни за настаняването на евреи на Балканския полуостров и по-конкретно в Солун и Южна Тракия датират от 140 г. пр. н. е. След вътрешни междуособици и борба за власт в Александрия, в които участие взимат и евреи, оттам на Балканите доброволно се изселват голяма част от тях¹⁹. Преселването на евреите се извършва в изпълнение на политиката на Птолемеите да колонизират тракийското крайбрежие на Егейско море и така да осигурят сигурността на Египет от север. Ирод Агрипа споменава за съществуването на стари еврейски поселения в Македония в писмото си до римския император Калигула. Тези данни се потвърждават и от александрийския философ Филон²⁰.

Силна вълна от преселници евреи залива европейските провинции на Римската империя през 70 г. от н. е. след разрушаването на Втория храм в Ерусалим. Това води до образуването на многочислени и жизнени еврейски общности на Балканите. След разделянето на империята, еврейските общности от Балканите попадат в източната част на Римската империя (по-късно Византия). На тази територия се запазва статуса на юдаизма като търпяна религия (религио) и редица други привилегии на еврейското население²¹.

¹⁸ Райчевски, Ст. Българи и евреи през вековете, с. 7.

¹⁹ Etanuel, J. S. Histoire des Israelites de Salonique. Paris, 1963, p. 72.

²⁰ Райчевски, Ст. Цит. съч., с. 8.

²¹ Тошкова, В. Фрагменти от историята на евреите в България. С., 1997, с. 3.

В Апостолските деяния на Новия завет се съдържат данни, че през I в. н. е. евреите на Балканите имат заседнали общности с функциониращи синагоги и общини в големите градове. Наличните данни показват, че еврейски общини съществуват в Солун, Верея, Филипи, Коринт, Ескус, Стоби (Македония), в Хърватска, Далмация, Сараево, Белград, Словения, Хераклея, Одрин, София и др. Тези исторически доказателства се подкрепят и от редица археологически данни. Такъв е надгробен надпис от II в. н. е., поставен върху гроба на някой си Авраам и неговата съпруга²². Намерените надгробни надписи на територията на Балканския полуостров показват, че евреите, заселени в западната част, говорят на латински език, а в източната половина си служат с гръцки²³.

Археологическите проучвания по българските земи показват наличие на многовековно еврейско присъствие. Първите сведения за наличието на евреи в българските земи датират от II в. н. е. Доказателство за това е надгробен надпис на латински език от Ескус (дн. с. Гиген) на брега на р. Дунав, в който се споменава за Йозес, управител на синагога (архисинагог) и неговата съпруга Квириния²⁴. Този епиграфски паметник от Ескус показва, че в римския град, основан от римския император Траян, е имало еврейска община. Длъжността архисинагог се въвежда през римския период само в големите еврейски общини, каквато вероятно е била еврейската община в Ескус.

Отново по бреговете на река Дунав е намерен малък мраморен блок с изображение на еврейски седмосвещник - менора²⁵. Явно е, че еврейското население първоначално е съсредоточено по поречието на река Дунав, като по южния бряг е имало формирани еврейски общини (подобно на общината при с. Гиген). Други евреи проникват от Солун по поречието на реките Вардар и Струма и достигат до Пауталия, където през II в. н. е. създават свои общини. Всичко това дава повод на проф. Кацаров да заключи, че евреите са се установили в българските земи още преди идването на славяните и могат да смятат България за свое старо отечество²⁶.

²² *Ешкенази, Е.* Заселването на евреите на Балканския полуостров, тяхната организация, икономика и бит до образуването на Първата българска държава. В: ГОКПОЕНРБ, Г. I, кн. I, С., 1966, с. 82.

²³ *Ешкенази, Е.* Заселването на евреите на Балканския полуостров, с. 84.

²⁴ Известия на Българското археологическо дружество, III/ 1913, с. 195 и сл.; IV/1915, с. 276.

²⁵ *Морфова, Зл.* Епиграфски материали от Ескус. - В: Изследвания в чест на акад. Д. Дечев по случай 80-годишнината му. С., 1958, с. 314 и сл.

²⁶ *Кацаров, Г.* Един поменик на старата история на евреите в България. В: Pro causa Judaica. С., бр. 18, 1919.

Присъствие на евреи по Дунавския бряг се потвърждава и от съчинението на византийския историк Прокопий Кесарийски „За постройките“. В него историкът съобщава за изграждането от император Юстиниан I (527-565 г.) на превъзходно укрепление, наречено „Юдеос“. Въз основа на езикови аргументи проф. Бешлиев прави извода, че наименованието трябва да бъде преведено „При евреите“. Този превод се потвърждава от множеството крепости с подобни имена в съчинението на Прокопий, преведени по идентичен начин: „При занаятчиите на сребърни изделия“, „При бъчварите“ и др. Наименованието е свързано с крайпътно заведение, стопанисвано от евреи, което се намира на римски път по десния бряг на р. Дунав в близост до укреплението²⁷.

Археологическа находка, намерена около Земен, доказва че в периода III – IV в. н. е. в района има наличие на еврейско население. В близост до останки от късноантична охранителна крепост е намерен леярски калъп за изработване на амулети, върху който има шестоъгълна звезда и надпис „Печат на Соломон“²⁸.

Евреите, установили се на територията на България, принадлежат към различни групи със свои специфични обичаи, правила и отношения към членовете на другите еврейски групи. Най-старата еврейска общност на територията на днешна България са романьотите или т. нар. византийски евреи (грекос), живели в рамките на Източната Римска империя. Те възприемат езика на сефаридските евреи *ладино* – смес от различни езици.

Втората група евреи, установили се по българските земи, са ашкенази. Наименованието им произхожда от староеврейското название на немските територии – Ашкеназ. Ашкеназки евреи, наречени още немски, се установяват в подунавските градове – Никопол, Силистра, Русе, Видин. Други евреи ашкенази, на път за Италия, се заселват в градовете София и Пловдив. Ашкеназките евреи търсят свои нови поселища след прогонването им от Англия през 1290 г. и от Франция през 1306 г. и 1394 г.²⁹ Те говорят специфичен език *идиш*, който е смес от немски с еврейски, романски и славянски (предимно полски) примеси. Създават свои синагоги и общини, различни от тези на романьотите, като между двете общности има добри отношения.

Сефарадите са третата най-многочислена еврейска група, настанила се на Балканите. Наименованието си носят от старото име на Испания – Сефарад. Испания е

²⁷ Бешлиев, В. Едно сведение за евреи на Дунава, с. 126.

²⁸ Райчевски, Ст. Българи и евреи през вековете, с. 8.

²⁹ Майер, М. Райхът и Холокост. С., 2005, с. 176.

страната, която през XV в. прогонва от своите предели евреите. За целта е издаден специален Едикт през 1492 г., в резултат на който страната напускат близо 800 000 испански евреи³⁰. Сефарадите имат свои обичаи, различни от тези на другите еврейски общности и особено на ашкеназите. Те запазват и специфичния си език *ладино*, който е смес от испански, еврейски с добавки от арабски, турски и други езици. В резултат на издадения Едикт и под натиска на църквата, която чрез Инквизицията преследва неверниците, за каквито са обявен покръстените евреи (мараните), така и непокръстените евреи, те търсят нови места, където да се заселят. Отправят се към Близкия изток, Италия, Франция, Нидерландия и Османската империя.

Предполага се, че не само местното население по българските земи, но и самите прабългари познават еврейската религия и традиция още от времето на Велика България. Преди да се заселят на Балканския полуостров, прабългарите осъществяват интензивен стопански и духовен обмен с хазарите, които, включително управляващата каста, изповядват юдаизма³¹. Достигайки през втората половина на VII в. до земите на юг от Дунав, аспаруховите българи вече познават обредите на намиращите се там евреи романьоти. Би могло да се предположи, че прабългарите не само са познавали добре еврейските обичаи и религия, но част от тях са били посветени в юдаизма³².

Общините на евреите романьоти, известни през римския период като „света ромейска синагога“, а през византийския период като „света византийска синагога“, продължават своето съществуване и в границите на българската държава. След нейното създаване евреите, попаднали в нейните граници, приемат с надежда живота в новото политическо образование.

С разширяването на българската държава, заедно с новите територии, към нея се присъединяват и нови общности евреи. Други евреи идват в българските земи заедно с доведените в нейните територии военнопленници в резултат на успешни войни. Такива са военнопленниците, доведени от хан Крум от Тесалоники (Солун) след разгрома на византийската войска през 803 г. След тяхното освобождаване или откупуване, голяма част от евреите предпочитат да останат трайно в българската държава.

³⁰ Тошкова, В. Фрагменти от историята на евреите, с. 3.

³¹ Артамонов, З. История хазар. Ленинград, 1962.

³² Tamir, V. Bulgaria and Her Jews: The History of a Dubious Symbiosis, New York, 1979, p. 6.

2. ПЪРВА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

Изворите за историята на евреите в българските земи са оскъдни. Причините за това могат да се обяснят с факта, че евреите са предимно градски жители. Като такива те често са засегнати от войни, нашествия, опожарявания на градове и приоритетно спасяват своя живот и този на семействата си, като оставят своето имущество. Същото се случва и при гоненията, на които евреите са подлагани, като отново голяма част от имуществото им остава в предишното им местообитание, включително техните хроники и други писмени извори.

Косвени сведения за еврейската общност в Първото българско царство се откриват в дипломатическата кореспонденция между Борис I и папа Николай I³³. Около една година след приемането на християнството Борис I се обръща към папата с молба за подробни разяснения по религиозни въпроси. Зададените от владетеля въпроси не са достигнали до нас, запазени са само отговорите на папата, които съдържат и самите въпроси. На зададените 115 въпроса са дадени 106 отговора, изготвени от Анастасий Библиотекар и изпратени на 13 ноември 866 г.³⁴ Тези отговори са запазени в архивите на Ватикана³⁵. Някои от отговорите на папа Николай I по допитванията на българите съдържат важни сведения, които доказват наличието на еврейски заселници в българските земи. Особено внимание заслужават отговорите на въпроси 10, 43, 64, 90 и 104. Отговорите на папата дават категорични сведения за активно еврейско присъствие в българските земи през периода на налагането на християнството в България³⁶. В някои от зададените въпроси българският владетел има предвид ритуали и практики на еврейското население. Тези традиции и ритуали вероятно евреите се опитват да наложат на езическото тогава славяно-българско общество, което при Борис I започва да приема християнството и неговите догми.

В десети въпрос Борис I пита позволено ли е да се работи в събота, в „господния ден“ и в кой ден всъщност да се почива – в събота или неделя. Касае се за заповед на Декалога (десетте божии заповеди от Стария завет), според която в седмицата трябва да се работи шест дни, а на седмия, който е събота на Господ, да не се върши никаква

³³ Дечев, Д. Отговорите на папа Николай по допитванията на българите, текст и превод. С., 1940.

³⁴ Вж Петрова, Г. Църковно право. С., 2005, с. 106.

³⁵ Ad Bulgarorum quaestiones, respondet capitibus Regesta pontificum romanorum, tomus I, 2812 (2163).

³⁶ Ешкенази, Е. Към въпроса за историята на евреите на Балканите от образуването на Българската държава до падането ѝ под турска власт. В: Годишник на Общ. Културно-просветна организация на евреите в НРБ. Г. III, кн. I. С., 1967, с. 42.

работа.³⁷ Според нормите на ранното християнство правилото за съботната почивка е строго спазвано от християните, както и от юдеите. Едно решение на Никеийския събор от 325 г.³⁸ постановява седмичната почивка да е в неделя, денят, в който Христос е възкръснал. На същия събор са приети редица правила, които отделят християнството от юдаизма, основно свързани с празнуването на религиозни празници. Отговорът на десети въпрос показва, че евреите, живели в Първата българска държава, проповядват правилата на Декалога, едно от които е почивката да бъде в съботния ден.

В отговор четиридесет и трети на папа Николай I се съдържа информация относно разрешеното за употреба месо³⁹. Римският първосвещеник дава подробен отговор на зададения въпрос, но в противоречие с онова, което постановява Петокнижието⁴⁰. Евреите в Първата българска държава се придържат строго към Моисеевите предписания, спазвани и до днес от еврейската общност, относно употребяваното месо. След като Борис отправя въпрос към папата за позволените за храна животни и птици, то правилата в тази област, установени от евреите и наложени в българския владетелски двор, се променят в синхрон с християнската традиция.

Във въпрос деветдесети се доразвива питането за позволеното и забранено за консумация месо, като се уточнява дали е позволено да се консумира месо от животно, което е умъртвено не с нож, а чрез удар. Според Петокнижието консумацията на месо от такива животни е забранено⁴¹.

Друг въпрос (104), зададен от Борис I, се отнася до евреин, който разпространява християнството и кръщава българи, въпреки, че няма църковен сан. Борис I пита папата как да се постъпва с такива лица. Папата не дава ясен отговор, като казва, че има значение дали евреинът е християнин или езичник⁴².

В други въпроси Борис I пита необходимо ли е жената да покрива задължително главата си при молитва, какъв е срокът, след който съпрузите могат да бъдат интимни след раждането на дете, като отново възпроизвежда еврейските традиции в тази област.

³⁷ Библия, Петокнижие, Изход, гл. 20-8.9.1

³⁸ Никеийският събор от 325 г. е първия вселенски събор, открит на 20 май 325 г. във византийския град Никея. Съборът е свикан и ръководен от император Константин I. В съборът участват 318 отци, като целта е да се спрат разногласията в църквата. Вж. *Петрова, Г.* Църква и църковно право в Средновековна България. С., 2005, с. 78 и сл.

³⁹ *Дечев, Д.* Цит. съч., с. 73.

⁴⁰ *Ешкенази, Е.* Към въпроса за историята на евреите, с. 43; Библия, Петокнижие, Левит, гл. 11-10 и сл.

⁴¹ *Ешкенази, Е.* Към въпроса за историята на евреите, с. 44.

⁴² Латински извори за българската история. С., 1960, с. 122-123.

От отговорите на папа Николай I по допитванията на българите става ясно, че евреите имат важна роля в българското общество, както преди, така и след приемането на християнството за официална религия. Много от зададените от Борис I въпроси повтарят еврейски ритуали и еврейски религиозни практики, спазвани от живеещите в България евреи и наложени вероятно и във владетелския двор. Това показва, че въпросникът е съставен под влияние на евреи или лица, познаващи еврейската религия.

Интересни са изводите, които могат да се направят при съпоставянето между някои от буквите в староеврейската и старобългарската азбука. Безспорно е влиянието не само на гръцката и латинската азбука, но и на староеврейската азбука върху някои от старобългарските букви както в глаголицата, така и в кирилицата. От нея са заимствани главно буквите, които липсват в гръцкия и латинския език. Така например буквата „Б“ в кирилицата е заимствана от староеврейската буква „бет“, която е обърната. Причина за тази заемка можем да търсим в обстоятелството, че при създаването на кирилицата са пренесени всички букви от гръцката азбука. Буквата „вита“ в гръцката азбука се произнася като „В“, а буква „Б“ липсва като съгласна, което налага възприемането ѝ от староеврейската азбука.

Буквата „Ш“ по същия начин е заета от еврейската азбука. Причина е липсата на такава буква в старогръцката азбука. Затова е заета от староеврейската азбука и приспособена със съответното произношение.

Смята се, че съгласната буква „Ж“, която липсва в гръцката азбука, е съставена чрез свързването на две староеврейски букви „шин“ - едната поставена в основата, а другата слепена и обърната надолу.⁴³

Идентичен е случаят с буквата „Ц“, която също липсва в гръцката азбука и по тази причина е заета от староеврейската буква „цади“.

Смята се, че братята Кирил и Методи са познавали добре иврит. Данни за това дава житието на Константин Кирил Философ⁴⁴. Познаването на езика и религията на евреите позволява на Константин Кирил Философ не само да допълни кирилицата със съгласни букви, които не са открити в гръцката азбука, а и да води диспути с представители на юдейското духовенство по теологични въпроси. Когато започва превода на библията и псалмите на старославянски, Константин Кирил Философ се ръководи от нейния оригинал на староеврейски език. Работата по превода е

⁴³ *Ешкенази, Е.* Към въпроса за историята на евреите, с. 44.

⁴⁴ *Великов, Ю.* Свети Кирил Философ и християнският образ през девети век. В: Преславска книжовна школа 8 (2005), с. 46-52.

продължена от неговия брат Методий и техните ученици. Старобългарският превод на Петокнижието е пренесено в Киевска Рус, Сърбия и Полша.

През време на Първата българска държава животът на евреите е тясно свързан с този на българи и славяни. Еврейското население, романьотите, било заварено от славяни и прабългари в крайдунавските градове, в Македония, Тракия и Тесалония, където се било установило. През периода на Първата българска държава няма писмени сведения за нетолерантно отношение спрямо евреи и тяхното преследване. Вероятно това е и причина през периода X-XV в. много евреи да напуснат Византия и да се установят в България, като най-масовото им преселване става в края на X в., когато са основани нови романьотски общини в София, Никопол, Видин и Силистра⁴⁵.

Еврейската общност и обичаи имат свои поддръжници и последователи и сред управляващите среди. Пример за това са имената, носени от братята на цар Самуил – Давид, Мойсей и Арон. Еврейски лични имена са често срещани в западните български земи.

Евреите са пълноправни граждани в Първото българско царство както по време на неговите възходи, така и в тежките години на криза. Дори след падането на България под византийска власт в българските земи продължават да се преселват представители на еврейската общност.

Интересен и малко използван извор за миналото на евреите в балканските земи е хрониката на Бенямин (Бенджамин) от Тудела⁴⁶. В началото на XII в. той осъществява своето пътуване, като тръгва от Испания през 1185 г., преминава през Италия и достига до Балканския полуостров. След това през Цариград се отправя към Мала Азия, преминава Месопотамия и достига до Индия. По обратния път към родината си Бенямин минава през Сирия и Палестина, посещава Северна Африка. Еврейският пътешественик описва своето пътуване в специална хроника. В нея могат да бъдат намерени данни и за евреите в балканските земи и островите по Егейско море. Той описва броя на евреите и техните предводители в отделните градове, през които преминава – Висена, Солун, Дистриса, Драма, Цариград, Родосто, Галиполи, Калес, Самос и др.

⁴⁵ Райчевски, Ст. Българи и евреи през вековете. С., 2008, с. 17.

⁴⁶ Пътешествията на Бенямин от Тудела и раби Петях от Регенсбург. В превод на: Ешкенази, Е. и Ашер Хананел. Институт по история при БАН.

3. ВТОРА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

Тенденцията за заселване на евреи в българските земи се запазва и през Второто българско царство. В границите на българската държава живеят основно представители на романьотите. След време към тях се присъединяват еврейски общности от други страни, както и търговци от Венеция, Генуа и Рагуза.

Най-голяма група евреи се заселват по време на управлението на Иван Асен II (1218 - 1241). През неговото управление евреите се включват в развиващата се икономика на страната. В столицата Търново живеят евреи, които се занимават основно с международна търговия и поддържат връзки с представители на важните търговски центрове през епохата - Цариград, Дубровник, Рагуза, Венеция, Генуа. През управлението на този български владетел държавата изживява разцвет и голямо териториално разширение, присъединяват се нови земи, в които има значителен брой еврейско население. Иван Асен II предоставя редица привилегии и улеснения на търговците, част от които са от еврейската общност. Пример за това е издадената през 1230 г. Дубровнишка грамота⁴⁷, с която на дубровнишките търговци се предоставя възможността да търгуват безпрепятствено по българските земи, като се освобождават от всякакви тежести, а тяхната безопасност се гарантира от държавата⁴⁸.

В резултат на тази покровителствена политика в българските земи пристигат еврейски заселници от италианските градове. Те се установяват по черноморските и дунавски пристанища (например Видин), където развиват своята търговска дейност, основно свързана с внос на платове и износ на жито и селскостопанска продукция. Еврейска общност се установява и в столицата на Второто българско царство Търново. Археологически данни показват съществуването на еврейска махала, която се намира под североизточния склон на хълма Трапезица⁴⁹.

Проявяваната от страна на Иван Асен II търпимост към еретици и друговерци (нехристияни), включително и евреи, предизвиква недоволството на папа Григорий IX⁵⁰. Папата изказва недоволството си в послание до унгарския крал Бела IV от февруари 1238 г. и до латинския император Балдуин II. Папата обвинява българите, че дават убежище на еретици и лица нехристияни, които пристигат отвън, както са наричани тогава евреите.

⁴⁷ Начев, В. Български царски грамоти. С., 1996, с. 39-46.

⁴⁸ Дуйчев, Ив. Приноси към историята на Иван Асен II. С., 1943, с. 98.

⁴⁹ Райчевски, Ст. Българи и евреи през вековете. С., 2008, с. 19.

⁵⁰ Райчевски, Ст. Българи и евреи през вековете. С., 2008, с. 19.

В историческите извори е известен и друг факт, свързан с този български владетел. В документ от XIII в. е отбелязана битката при Клокотница, при която Иван Асен II побеждава и пленява Теодор Комнин⁵¹. Самият документ представлява писмо, написано от лекаря раби Яков Бен-Елия, живеещ в българските земи с адресат негов близък роднина – Пабло Крестияни от Испания, който, след като приема католицизма, започва да преследва юдеите, да хули тяхната религия и Талмуда. Самото писмо вероятно е написано не по-късно от 1264 г., като неговият автор е съвременник на събитията при Клокотница. В описаната битка Иван Асен II побеждава император Теодор Комнин в поредната война между България и Епирското деспотство. Епирският владетел е пленен и отведен в столицата Търново. Теодор Комнин бил известен с гоненията си срещу евреи в Солун. Вероятно това е причината наложеното от българите наказание – ослепяване, да бъде възложено за изпълнение именно на двама евреи⁵². Друга причина е обичаят евреите от Византийската империя да бъдат използвани за изпълнение на наложени от властта наказания. Тази практика се налага и в България⁵³, за което свидетелства посоченото писмо. Според него евреите, на които е възложено изпълнението на наказанието, хващат император Теодор, но трогнати от неговите молби, не изпълняват волята на българския владетел. За своето неподчинение те са наказани със смърт⁵⁴. Самият уникален документ е известен като Коронелски ръкопис⁵⁵.

Широко известен е фактът, че българският владетел Иван Александър (1331-1371) изпраща първата си съпруга Теодора в манастир и сключва брак с еврейката Сара, дъщеря на еврейски търговец, която приема християнството заедно с името Теодора⁵⁶. Така българският владетел нарушава династическите традиции като взема съпруга от друго вероизповедание, която освен това не е и със синя кръв. Новата българска царица приема християнството и получава благословия от патриарх Евтимий. Вероятно първата среща между двамата се осъществява, когато Сара предава

⁵¹ *Ешкенази, Ел и Аш. Хананел*. Един еврейски документ за Иван Асен II. В: Известия на института за българска история при БАН. С., 1956, с. 577 – 583.

⁵² *Бар-Зоар, М.* Извън хватката на Хитлер: Героичното спасяване на българските евреи. С., 1999, с. 20.

⁵³ Константин Иречек пише в своята История на българите, че „Когато тиранинът Чоки по Станиславова заповед бил наказан със смърт, изпълнена от евреи пазачи...“, *Иречек, К.* История на българите. С., 1978.

⁵⁴ *Ешкенази, Е., А. Хананел*. Един еврейски документ за Иван Асен II. - Известия на Института за българска история. Т. 6, 1956, 577-587.

⁵⁵ Енциклопедия на еврейската диаспора. Т. 10, Ерусалим, 1967, с. 31.

⁵⁶ В Лондонското евангелие на Иван Александър се съдържа миниатюра на владетеля, втората му съпруга и двамата им сина. Вж. *Киров, М.* Миниатюрите в четвороевангелието от 1356 г. и епохата на цар Иван Александър. – Проблеми на изкуството, 1978, № 1, 40-44.

послание от свои сънародници на цар Иван Александър. В края на своето управление владетелят разделя царството между синовете си от двата брака: Иван Шишман, син от Сара, става владетел на Търновското царство, а Иван Срацимир, син от Теодора, владетел на Видинското царство. Настъпва упадък в държавата и наследниците на Иван Александър стават последните български владетели на Второто българско царство. Така Иван Александър териториално раздробява България, създава условия за династически конфликти и за последвалия от това по-късен упадък на българската държава.

Сключването на брак между Иван Александър и жена от еврейски произход не е прецедент сред българската средновековна аристокрация. Феодали и представители на владетелския род също се сродяват с еврейски родове, което не би било възможно, без толерантно отношение към еврейската общност, религия и култура в България.

По време на управлението на Иван Александър са свикани два църковни събора против еретиците – през 1355 г. и 1360 г. На тези събори се чуват остри критики срещу различни еретически учения и тяхното разпространение, а на втория събор и срещу евреите. За втория събор, проведен през 1360 г., информация черпим от Житието на Теодосий Търновски⁵⁷. В него подробно се разказва за събора, свикан в Търново по нареждане на Иван Александър, за да бъде обсъдено положението на българската църква и мерките, които трябва да се вземат за нейното укрепване. Освен този важен въпрос, на събора са осъдени всички религиозни учения, които са в противоречие с ортодоксалното православие в България⁵⁸. Членовете на събора се обявяват против богомилите, адамитите и дори против евреите, които проповядват юдаизма сред християните в столицата Търново. Според житието на Теодосий Търновски са обвинени и осъдени трима еврейски свещеници. Обвинението срещу тях е, че се опитват да подражават на болярството, да проникнат сред управляващия елит и така да разпространяват своята религия⁵⁹. С това обвинение духовниците са осъдени на смърт, а евреите са изгонени от столицата Търново. След намеса на владетеля смъртната присъда на тримата евреи е заменена с изгонване от страната. Единият от тях, наказан с

⁵⁷ Киселов, В. Житие и подвизи на нашия преподобен отец Теодосий, който постничества в Търново, ученик на нашия преподобен отец Грегори Синаит, С., 1926; Жития на светиите. Съст. еп. Партений. С., 1991, 591-593; Стефанов, П., архим. Danse macabre: Нов поглед към църковните събори в Търново през XIV в. – В: Теодосиеви четения. 640 години от успението на преп. Теодосий Търновски. 27 ноември 2003 г. Килифаревски манастир „Рождество Богородично“. Отг. ред. Д. Кенанов. Велико Търново, 2005, 75-88.

⁵⁸ История на България. Институт за история на БАН. С., 1961, с. 234.

⁵⁹ Киселов, В. Житие и подвизи на нашия първороден отец Теодосий. С., 1926, с. 19-22.

членовредително наказание – отрязване на езика и устните, се отрича от вярата си, но другите двама упорстват и тълпата ги линчува⁶⁰.

Обяснението за антиеврейските действия на управляващите в България по това време едва ли може да бъде прието като резултат от засилената еврейска пропаганда в българските земи. Много по-вероятно е да става въпрос за грешка в датировката на събора, като вместо през 1360 г. той да се отнася към 1349 - 1350 г., когато в Европа върлува чумата. В резултат на епидемията измира една трета от европейското население, а за нещастieto са обвинени евреите, като се разпространява версията, че те са отровили кладенците на християните. Кладенците са запечатани, а населението масово черпи вода от реки и езера, което засилва проблема. Християните нападат еврейските квартали и избиват еврейско население.

Друга вероятна причина за гоненията са натрупаните дългове на управляващата аристокрация, като задълженията са основно към кредитори-евреи.

Проведените събори не предизвикват специални мерки срещу евреите и не се предприемат сериозни гонения срещу тях в българските земи. Доказателство за това е фактът, че България продължава да приема на своя територия прогонени от други страни евреи. Такива са евреите от групата на ашкеназите, заселили се в България по време на управлението на унгарския крал Лайош I (1342-1382). Те се установяват предимно в градовете Никопол, Видин, Плевен и София и организират еврейски общини. Живеещите във Видин и други градове евреи наричат новите заселници, идващи от Унгария „бене Буду“ - синове на град Буда. Има данни, че във Видин започва да функционира и еврейско училище, нарастват културните изяви на местните евреи⁶¹. Освен от Унгария, в българските земи се заселват евреи и от Бавария и други европейски страни.

Друг извор, който предоставя данни за историята на евреите на Балканите и в българските земи, е грамота на византийския император Андроник II до жителите на Янина. Грамотата е издадена през 1319 г. Според нея евреите в Янина се приемат за част от населението на града и се ползват с правата на останалите му граждани⁶².

Извори за историята на евреите в българските земи през Първата и Втората българска държава са допълнени и от документи на еврейската общност. Интерес

⁶⁰ *Цвятков, Н.* Към въпроса за т. нар. юдействащи на Балканите през Средните векове. - Годишник. Обществена културно-просветна организация на евреите в България. Централно ръководство. Т. 21, 1986, 45-59.

⁶¹ *Райчевски, Ст.* Българи и евреи през вековете. С., 2008, С. 21.

⁶² *Каждан, А.* Аграрные отношения Византии в XIII – XIV в. М., 1952, с. 79.

представлява еврейски документ, съставен през 1377 г. в град Видин по време на управлението на Иван Срацимир (1356-1396)⁶³. Самият документ е пример за прилагане на институцията „аскама“ в средновековното еврейско религиозно право. Аскама, което в превод означава съглашение, дава възможност да се решават нови казуси от ежедневието, които не са регулирани в религиозната книжнина. За целта в синагогата се събират пълнолетните мъже от общината⁶⁴, които обсъждат въпроса и вземат решение. Решението се подписва от присъстващите, а равинът го утвърждава (апробира), след като установи, че не противоречи на Мойсеевия закон, на Талмуда и юриспруденцията на видни равини⁶⁵. След тази процедура решението придобива задължителна сила на закон за уреждането на всички подобни казуси.

Документът от Видин съдържа ценна информация от областта на семейното, наследственото и процесуалното право на еврейската общност в града. Съставен е с цел унифициране на някои правила за сключване на еврейски брак във Видинската община в съответствие с обичайноправните норми, прилагани в съседни общини. С изработването на аскамата се защитават правата на жената като годеница и съпруга. Подробно е описано задължителното съдържание на брачния договор (кетуба), изготвен в община Видин, по отношение на оценката на чеиза и клетвена декларация на мъжа, че няма да взема втора съпруга приживе на първата. Съдържанието на чеиза подробно се описва, като се оценява реалната му стойност според пазарната цена. Ако жената почине преди мъжа, без да имат дете, мъжът наследява една трета от полученото, а останалите две трети получават наследниците на жената.

Посочени са и изискванията, на които трябва да отговарят „пришълците“, за да имат право да вземат съпруга от еврейската общност в града. Те трябва да живеят три години в общината, като през този срок се докаже, че нямат друга съпруга. За да се намали посоченият срок е възможно за лицето да свидетелстват трима местни жители от общността, които се ползват с обществено доверие, като те потвърдят, че лицето няма друга съпруга и не се е провинило в града⁶⁶. Преди сключването на брака, мъжът трябва писмено да декларира, че няма да взема друга жена, докато първата му съпруга е жива.

⁶³ Хананел, Аш. и др. Еврейски извори за общественно-политическото развитие на балканските земи през XIV в. Т. 1, БАН, Институт за българска история, С., 1958, с. 408 – 411.

⁶⁴ Такива били мъжете, навършили тринадесет годишна възраст.

⁶⁵ Във връзка със съдържанието на Мойсеевите закони интерес представлява научното изследване на Новкиришка-Стоянова, М., Костова, М. и Т. Пиперков. Съпоставка на Мойсеевия закон и римските закони. С., 2009.

⁶⁶ Ешкенази, Е. Към въпроса за историята на евреите, с. 53.

В областта на процесуалното право, в споменатия документ се съдържат данни относно подсъдността на имуществените и неимуществени спорове по семейни дела. Те се разглеждат само от еврейски съдилища по местожителство на ищеца. Страна по делото, която откаже да изпълни решението на еврейския съд, по изключение може да се обърне към редовните съдилища в града, като за това получи предварителното съгласие на еврейските съдии.

За неизпълнение на постановените в документа норми е предвидено наказание анатема и отстраняване от еврейската общност в града. Документът е подписан от членовете на еврейската община във Видин.

Животът, културата и икономиката на евреите в българските земи не може да бъде разглеждан отделно от този на евреите на Балканския полуостров. Причина за това е фактът, че териториите, в които живеят евреи са попадали под властта на българи, византийци, сърби, турци. През разглеждания период основно препитание на еврейското население е свързано с търговията, предимно международна, и занаятите. Работата на търговците евреи била свързана с пътуване и необходимост от езикови познания. За да могат да упражняват успешно своята дейност, евреите търговци владеят широко разпространените езици - гръцки, латински, арабски, испански, славянски и др.⁶⁷ Те търгуват с коприна, кожа, лекарства, амулети, роби, а също са и изкусни производители на коприна. За осъществяване на тяхната стопанска дейност е изградена стройна организационна система върху обширни земи от Западна Европа до Индия. В големите градове са обособени антрепозитни (митнически) складове за съхранение на продукцията. Градските синагоги се превръщат в центрове за среща на пътуващите търговци и обмен на кореспонденция. Необходимостта от сигурност на кореспонденцията налага създаването на специални норми за тайната на кореспонденцията⁶⁸. Правилата са наложени през XI в., като предшестват с няколко столетия принципа за тайната на кореспонденцията, залегнал в основните закони на модерните европейски държави⁶⁹.

В самите еврейски общини има лица, които практикуват специфични само за общността занаяти, необходими за нормалния всекидневен живот в нея. Такъв е

⁶⁷ Вж. още *Артамонов, М.* История хазар. Ленинград, 1962, с. 403 – 404, където се съдържа разказ на арабина Ибн Кордадбех, живял през IX в.

⁶⁸ Правилата за тайната на кореспонденцията са установени от авторитетния учен раби Гершон Меор Агола през 1020 г., като предвидената за нарушителите санкция е анатема. Тази норма улеснява дейността на еврейските търговци.

⁶⁹ Такава разпоредба се съдържа в чл. 77 на българската Конституция от 1879 г. и чл. 34 на Конституцията на Република България от 1991 г.

хазанът - църковен певец в синагогата, моел, който извършва обрязването на новородените, шохет – лице, което има специални ветеринарни познания и осигурява месо за храна само от здрави животни, разрешени от религиозните норми. В големите синагоги има и софер – писар на общността, който води протоколите на общината, оформя брачните договори, изпълнява административни функции на заседанията на равинските съдилища, подготвя бракоразводното решение, наречено „гета“, съставя търговски договори. Лицето, изпълняващо тези задължения трябва да притежава и калиграфски умения, които прилага при оформяне на договорите и преписването на Петокнижието.

Към синагогите функционират сдружения, наречени „купот“. Те изпълняват доброволно и безплатно редица задължителни ритуали според еврейските предписания – изкопаване на гробове, измиване на мъртвите, носене на ковчега на починалия и др.

Важни елементи в живота на еврейската община са училището и общата каса. Смята се, че задължителното образование за еврейските деца е заложено още в Талмуда⁷⁰. Училища са откривани във всяко селище, където има синагога и съответно еврейска община. В тях се обучават да четат, пишат и смятат само момчета, като момичета не са допускани. Задължителността на образованието е резултат от необходимостта всеки евреин да може да чете Тората, за да знае задълженията си според еврейските закони. Йосиф Флавий⁷¹ също пише за задължението момчетата от еврейски произход да се учат да четат Писанието. Причина за задължителното образование може да бъде търсена и в необходимостта търговци, занаятчии и мореплаватели да бъдат грамотни, за да ръководят успешно своите дела, да водят своите сметки, кореспонденция и да изготвят договори с контрагенти. Образованието е необходимо и в практикуването на различни занаяти и пласмента на готовата

⁷⁰ В Йерусалимския Талмуд се казва, че учителят Шимон бен Шетах постановил заповед момчетата от еврейски произход в Йерусалим да ходят на училище. Тази заповед е допълнена от Йешуа бен Гамла през 65 г. н. е., когато е въведено задължително образование за всички еврейски момчета в Палестина. Тези правила важат и за диаспората, където учените евреи, наречени „Талмуде Хахамин“ със своя авторитет привличат и обучават ученици. Вж. повече в *Joseph Klausner, Jesus de Nazareth, Paris, 1983.*

⁷¹ *Йосиф Флавий* е античен еврейски историк и писател. Роден в Йерусалим около 37 г. в заможно семейство на свещеник. Майка му е от знатния род на Хасмунците. Присъединява се към фарисеите и е един от влиятелните хора в Юдея. Предсказва на Веспасиан, че ще стане император, заради което получава римско гражданство и фамилията Флавий. Ползва се и от покровителството на други римски императори – Тит и др. Добър познавач на историята и културата на своя народ. Автор е на „История на юдейската война“, на „Юдейски древности“, „Срещу Апион“, „Автобиография“. Заради компетентните му исторически проучвания многократно е цитиран от различни историци и учени. Интересно е, че по време на Първата римо-юдейска война следи развоя на събитията от лагера на римляните - *Thackeray H. Josephus. The Man and the Historian, New York., 1936, p. 11-14.*

продукция. Задължителното образование и владенето на много езици поставя евреите на по-високо културно ниво в сравнение с други народности на Балканите.

Обикновените училища са наричани „Бет Асефер“, а получените начално образование ученици отиват в „Бет Амидраш“, което е следващата степен в образованието. В тези висши школи, съществували още преди новата ера, преподават учени авторитети, известни със своите познания и начетеност⁷². Данни от края на IX в. за наличието на такова висше училище има за град Солун⁷³.

Всяка по-голяма община има „Пидион Шевуим“ - специална каса, средствата от която се използват най-вече за откупуване на евреи-роби. Евреите можели да попаднат в робство както по време на война, така и по време на обичайните си търговски пътувания. Такива каси били задължителни за еврейските общности особено в пристанищните градове. Представители на еврейските общини редовно посещават пазарите за роби и откупуват заробени сънародници със средства от касата. Сумата е възстановявана от лицето след неговото освобождаване, като се извършва и допълнително дарение. Така приходите в касата и съхраняваната в нея сума се увеличават. В случай, че освободеното лице няма никакви средства, изразходваната сума остава в тежест на касата.

Евреите в общината са подчинени на нейните ръководители – заможни и доверени на феодала хора, и на равина. Ръководителите на общината събират данъците и организират ангариите, като за изпълнението им гарантират със собственото си имущество. Освен санкцията на феодала, за неподчинение членовете на общината и

⁷² Такива известни школи са тези на Илел и Шамай. Те са най-именитата двойка в Синедриона. Поставят началото на две юридически школи за тълкуване на правото. Илел и неговите ученици твърдели, че миролюбието и любовта към човечеството са пътят към Закона и Бога, а най-ценното качество на израелския народ е неговото единство. При своите отговори и тълкувания Илел проявява гъвкавост и снизхождение. Основна негова цел е Законът да се спазва от всички евреи. За Шамай и неговите последователи най-важното е запазването в непокътнат вид на Закона и еврейския начин на живот. Той тълкува Закона толкова строго, че не всеки би могъл да живее в съответствие с подобни изисквания. Шамай настоява само деца от богати семейства да се обучават в по-горните класове на религиозните училища, докато Илел предлага те да бъдат отворени за всички, независимо от социалния им произход и материално положение. Според легендата един неевреин отишъл при Шамай и поискал от него да научи всичко за юдаизма, докато стои на един крак. Ядосан, Шамай го прогонил. Неевреинът отишъл при Илел със същия въпрос. Неговият отговор бил прост. Той му обяснил, че основата на Тората се състои в това, да не правиш на съседа си онова, което е омразно и на теб самия. Останалото в Тората е коментар по този въпрос. Прочутите дебати между Илел и Шамай предизвикват жив интерес в общността на евреите. Изказванията на двамата учени се обсъждат навсякъде, където се събират евреи за учение или молитва. И младежи, и известни учени мъже идват от Египет, Вавилон, Сирия и Персия, за да се поучат от мъдростта на членовете на Великия Синедрион и да чуят тълкуването им на законите на Талмуда. За да имат мнозинство във Великия Синедрион с променлив успех се конкурират представителите на садуките и фарисеите. Вж. още в *Самуел, Р.* По пътеките на еврейската история. С., 1994, с. 99; *Гилбърт, М.* 5 000 години история на еврейския народ и неговата вяра. С., 2002, с. 57.

⁷³ *Ешкенази, Е.* Към въпроса за историята на евреите, с. 57.

равина подлежат на наказание отлъчване от общността, което е равнозначно на гражданска смърт.

Наред с редовните данъци и ангарии, евреите на Балканския полуостров заплащат и специален личен данък, наречен *кефалион*. Данъкът се дължи само от мъжкото население и се събира от феодала или градския управител⁷⁴. Освен това евреите заплащат и данък на своята община, като средствата се използват за издръжка на различните служители в синагогата, общината и училището - учител, писар, свещеник, колач на добитък и др.

Данните от наличните извори за периода на Първата и Втората българска държава доказват по категоричен начин, че еврейски общности е имало в голяма част от селищата в българските земи. Това се потвърждава от подробните данни, които Бенямин от Тудела отбелязва в своя пътепис за еврейското население в Гърция, Южна Македония, Тракия, Цариград, Галиполския полуостров, островите на Егейско море. Към посоченото от пътешественика могат да бъдат добавени и градовете Видин, Търново, Плевен, София, Пловдив, Одрин, Белград, Скопие, Охрид, Битоля, Костур и др., където също е имало еврейски общности⁷⁵.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изложените данни са доказателство, че еврейското население е добре прието в българските земи през периода VII – XIV век. В границите на българската държава то се установява трайно, свободно практикува своята религия и обичаи. Създават се условия за формиране на еврейски общини с тяхната специфична организация и управление. В зависимост от различни исторически събития, се променя числеността на тези поселища, като в едни райони те изчезват, а в други се появяват нови. Традиционно към общините функционират сдружения с идеална цел, еврейски училища и обща каса. Повечето спорове между членовете на общината се решават на базата на обичайните еврейски разпоредби.

Вълната от еврейски заселници в българските земи продължава и през периода на османското владичество, като този въпрос ще бъде предмет на самостоятелно изследване.

⁷⁴ Levy, A. The Sephardim in the Ottoman Empire. Princeton, N.J., 1992, p. 62.

⁷⁵ Ешкенази, Е. Към въпроса за историята на евреите, с. 54.

PLACE AND ROLE OF THE JEWISH COMMUNITY IN BULGARIA

(VII - XIV C.)

Petya Nedeleva, Ph.D.

SUMMARY

In this article the place and role of the Jewish community in Bulgaria in VII - XIV century are considered.

The Jewish population is considered to be well accepted in the Bulgarian state territories during VII - XIV centuries. Gradually it has settled permanently in Bulgaria and at the same time Jewish communities have kept their specific free customs, religion, observances and common law.

Some preconditions for the formation of their internal organization and management have been developed. Depending on various historical events, the numbers of such settlements have changed in time.

In some areas they have disappeared, while in others such settlements have been newly established. Traditionally non-profit organizations, Jewish schools and the general fund have been operated by the municipalities.